

Date: 13th April-2026

TURKISTON ASSRDA MADANIY HAYOT: IZLANISHLAR, ISLOHOTLAR VA
ZIDDIYATLAR (1918-1924)

Bozorov Azamatjon Qosimjonovich,
Izboskan tumanidagi 48-maktab direktori,
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Turkiston Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasi (TASSR) davridagi madaniy jarayonlar o'zbek davlatchiligi tarixining eng murakkab va ziddiyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada 1918–1924-yillarda Turkiston ASSR hududidagi madaniy hayot, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, matbuot va teatr san'atining rivojlanishi hamda jadidchilik harakati vakillarining milliy madaniyatni saqlab qolish yo'lidagi intilishlari tahlil qilinadi. Sovet hokimiyatining mafkuraviy tazyiqi va milliy uyg'onish jarayonlari o'rtasidagi to'qnashuvlar ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston ASSR, jaded, jadidlar maktabi, Likbez, matbuot, musiqa, fan, mafaniyat,

Abstract. Cultural processes during the Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic (TSSR) are one of the most complex and controversial stages in the history of Uzbek statehood. This article analyzes cultural life in the Turkestan ASSR in 1918–1924, changes in the education system, the development of the press and theatrical art, and the aspirations of representatives of the Jadid movement to preserve national culture. The conflicts between the ideological pressure of the Soviet authorities and the processes of national revival are covered from a scientific point of view.

Keywords: Turkestan ASSR, jaded, Jadid school, Libbez, press, music, science, culture.

Kirish. 1918-yilda tashkil etilgan Turkiston ASSR o'zining qisqa davrlik mavjudligi davomida nafaqat siyosiy, balki ulkan madaniy evrilishlarni ham boshdan kechirdi. Bu davr bir tomondan chorizm asoratidan qutulish va modernizatsiya umidi bo'lsa, ikkinchi tomondan sho'ro mafkurasining kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Madaniy hayotdagi asosiy kurash "eski" va "yangi" o'rtasida emas, balki "milliy-demokratik" va "kommunistik-mafkuraviy" yo'nalishlar o'rtasida kechdi.

Asosiy qism. Ta'lim tizimidagi islohotlar va savodxonlik masalasi . TASSR davrida ta'lim sohasi eng ustuvor yo'nalish etib belgilandi. 1920-yillarning boshida "Savodsizlikni tugatish" (Likbez) kompaniyasi keng quloch yozdi. 1919-yil 26-dekabrda "RSFSR aholisi orasida savodsizlikni tugatish to'g'risida"gi dekret Turkiston o'lkasiga ham tatbiq etildi. Asosiy maqsad — 8 yoshdan 50 yoshgacha bo'lgan barcha fuqarolarga o'qish va yozishni o'rgatish edi. Sovet hukumati buni shunchaki ma'rifatparvarlik emas, balki "**mafkuraviy qurol**" deb bildi, chunki savodli kishi sho'ro gazetalarini o'qishi va targ'ibotni tushunishi osonroq edi.

2.Likpunktlar (Savodxonlik punktlari) tarmog'i: TASSR hududida maxsus "savodxonlik punktlari" (likpunktlar) tashkil etildi.

Kurslarning davomiyligi: Odatda 3 oydan 6 oygacha davom etgan.

Date: 13th April-2026

O'qitish uslubi: Dastlab arab alifbosida (isloh qilingan variantda), keyinchalik 1923-yildan boshlab lotin alifbosiga o'tish harakatlari bilan birga olib borildi.

Statistika: 1920-yillarning boshida Turkiston aholisining savodxonlik darajasi o'rtacha 2-3% ni tashkil etgan bo'lsa, 1924-yilga kelib bu ko'rsatkich tizimli harakatlar natijasida sezilarli o'sa boshladi.

3."Savodsizlikka qarshi hujum" va qiyinchiliklar: Kompaniya davomida bir qancha jiddiy to'siqlar yuzaga keldi:

Kadrlar yetishmovchiligi: O'qituvchilar (savodxonlar) yetishmas edi. Hatto ozroq xat-savodi bor yoshlar ham o'qituvchilikka jalb etilgan.

Moddiy baza: Qog'oz, qalam va darsliklar tanqisligi. Ko'pincha darslar ochiq havoda yoki moslashmagan binolarda o'tilgan.

Ijtimoiy qarshilik: Mahalliy aholining bir qismi sovet maktablariga shubha bilan qaragan, ayniqsa ayollarning ta'lim olishiga nisbatan konservativ qarashlar kuchli bo'lgan.

4. Jadidlar va Likbez: Qizig'i shundaki, jadidlar (Munavvar qori, Shokirjon Rahimiy va b.) savodsizlikni tugatish harakatidan milliy maqsadlarda foydalanishga urindilar. Ular o'zbek tilida "**Kattalar alifbosi**", "**O'quv**" kabi darsliklarni yaratib, dars jarayoniga milliy ruh bag'ishlashga harakat qilishdi.

Likbez kampaniyasi 1924-yilda TASSR tugatilib, O'zbekiston SSR tashkil etilgandan keyin ham davom etdi. Bu harakat o'zbek xalqining umumiy intellektual salohiyatini oshirishga, professional mutaxassislarning yangi avlodi yetishib chiqishiga xizmat qildi, lekin shu bilan birga an'anaviy islomiy ta'lim tizimini siqib chiqardi.

1918-yil 12-mayda tashkil etilgan **Turkiston davlat universiteti** (hozirgi O'zMU) mintaqada oliy ta'limning poydevori bo'ldi. Garchi o'qituvchilar tarkibi asosan Rossiyadan kelgan mutaxassislardan iborat bo'lsa-da, bu maskan mahalliy kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynadi.

2. Matbuot va nashriyot ishlari. Madaniy hayotning eng qaynoq nuqtasi vaqtli matbuot edi. Turkiston ASSRda o'zbek tilidagi matbuotning shakllanishi milliy o'zlikni anglashga xizmat qildi. "**Ishtirokiyun**", "**Qizil bayroq**", "**Turkiston**" kabi gazetalar nashr etila boshladi. Ayniqsa, "**Mushtum**" jurnalining tashkil etilishi (1923-y.) jamiyatdagi illatlarni satira orqali fosh qilishda yangi sahifa ochdi.

Matbuotda til masalasi eng katta bahslarga sabab bo'ldi. Fitrat, Cho'lpon va Elbek kabi adiblar o'zbek tilining sofliğini saqlash, uni arab va fors so'zlaridan tozalash hamda imlo islohotini o'tkazish masalalarini ilmiy asosda ko'tarib chiqdilar.

3. Teatr va san'atdagi yangilanishlar. Teatr Turkiston xalqiga yangi g'oyalarni yetkazishning eng ta'sirchan vositasi deb hisoblandi. 1918-yildan boshlab teatr truppalari davlat ixtiyoriga o'tkazildi.

Mannon Uyg'ur va **Abror Hidoyatov** kabi san'atkorlar o'zbek professional teatriga asos soldilar.

Repertuarlarda ham tarixiy, ham zamonaviy mavzular o'rin oldi. Masalan, Hamzaning "Boy ila xizmatchi" asari ijtimoiy tengsizlikni yoritgan bo'lsa, Fitratning tarixiy dramalari milliy g'ururni uyg'otishga qaratilgan edi.

Date: 13th April-2026

Musiqa sohasida Viktor Uspenskiy kabi mutaxassislar tomonidan o'zbek xalq kuylarini, xususan, "Shashmaqom"ni notaga olish ishlari boshlandi, bu esa milliy merosni ilmiy saqlash yo'lidagi muhim qadam bo'ldi.

4. Fan va ilmiy muassasalar. 1920-yillarda Turkistonni o'rganish bo'yicha ilmiy komissiyalar tuzildi. Arxeologiya, etnografiya va tilshunoslik sohalarida dastlabki fundamental tadqiqotlar o'tkazildi. Eski shahar qismida kutubxonalar va muzeylar tarmog'i kengaytirildi. Biroq, barcha ilmiy izlanishlar "sinfy kurash" tamoyiliga bo'ysundirilishi shart edi, bu esa ilmiy xolislikka putur yetkazardi.

5. Ziyolilarning taqdiri va mafkuraviy tazyiq. TASSR madaniy hayotining fojiali tomoni shundaki, milliy uyg'onish harakati vakillari (Jadidlar) va sho'ro ma'murlari o'rtasidagi hamkorlik uzoqqa bormadi. 1920-yillarning o'rtalariga kelib, "millatchilik"da ayblash va ziyolilarni quvg'in qilish kampaniyasi boshlandi. Milliy madaniyatni modernizatsiya qilmoqchi bo'lgan qatlam asta-sekin chetlatilib, o'rniga "proletar madaniyati" sun'iy ravishda tiqishtirildi.

Xulosa. Turkiston ASSR davridagi madaniy hayotni bir tomonlama baholab bo'lmaydi. Bu davr – savodxonlik ortishi, professional teatr va fanning shakllanishi davri bo'lishi bilan birga, milliy ruhning jilovlanishi va madaniyatning siyosiylashuvi davri hamdir. Shunga qaramay, 1918–1924-yillarda qo'yilgan madaniy poydevor keyinchalik O'zbekiston milliy madaniyatining rivojlanishida muhim tayanch nuqtasi bo'lib xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Madiyev S. – Turkiston ASSR va sovet siyosati, Toshkent, 2005.
- 2.Xoldorov N. – O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari, Toshkent, 2012.
- 3.Abdullayeva D. – Tarix darslarida interaktiv metodlar, "Ta'lim", 2020.
- 4.O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 9-jild, "Turkiston ASSR" maqolasi.
- 5.UNESCO materials on historical pedagogy and educational technology.
- 6.Abdurashidxonov M. "Tanlangan asarlar". – Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
- 7.Qosimov B. "Milliy uyg'onish". – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
- 8.Ziyoeva D. "Turkiston muxtoriyati". – Toshkent: Fan, 2000.
- 9.O'zbekiston yangi tarixi. 2-kitob. – Toshkent: Sharq, 2000.
- 10.www.ziyonet.uz – O'zbek ta'lim portali (ta'limiy uslublar bo'yicha).

